

ÜVEGPLAFON I.: NŐK ÉS FÉRFIAK A FELSŐFOKÚ KÉPZÉSBEN, AZ OKTATÓI ÉS A KUTATÓI PÁLYÁN MAGYARORSZÁGON

GLASS CEILING I.: WOMEN AND MEN IN HIGHER EDUCATION, IN PROFESSORIAL AND RESEARCHER CAREERS IN HUNGARY

KECZER GABRIELLA főiskolai docens

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Felnőttképzési Intézet

ABSTRACT

Participation in higher education had been the privilege of the men for centuries, but today we have more female than male students in the universities in Hungary. The so-called glass ceiling phenomenon, however, still exists in the professorial and researcher career: the rate of women in the higher academic and scientific ranks is strikingly low. This study, based on statistical data, presents male and female participation in higher education, in professorial and researcher positions in Hungary. The analysis presented here is the first part of a longer research. Later I will examine the proportion of women in higher education management and scientific decision-making positions, then the European Union's statistical data will be analyzed, and finally I will look for the causes and present the points of view of female university managers and researchers.

1. Bevezetés

A felsőfokú képzésben való részvétel a történelem során évszázadokig a férfiak kiváltsága volt, ma azonban már több nő, mint férfi hallgatója van az egyetemeknek Magyarországon. Az úgynevezett üvegplafon jelenség azonban az oktatói és a kutatói életpályán is működik: az egyetemi és tudományos ranglétrán felfelé haladva a nők aránya folyamatosan csökken. Tanulmányomban statisztikai adatok alapján mutatom be a nők és a férfiak részvételét a felsőoktatásban, valamint arányukat az oktatói és a tudományos életpályán ma Magyarországon. Az itt bemutatott elemzés egy hosszabb kutatás első része; a további kutatásokban a nők arányát vizsgálom majd a felsőoktatási vezetői pozíciókban és a tudományos döntéshozatalban, ezt követően az Európai Unió statisztikai adatait elemzem, végül szakirodalom és fókuszcsoportos megkérdezések alapján az okokat és az érintettek véleményét tárom fel.

2. Történeti áttekintés

Az egyetemi képzésben való részvétel hosszú ideig a férfiak kiváltsága volt. Bár az első egyetemek a 13. században jöttek létre (Párizs, Bologna), a nők számára a felsőfokú képzettség megszerzésének lehetősége csak 600 évvel később, a 19. század közepén nyílt meg. A világon először 1849-ben kapott nő diplomát New Yorkban, Európában pedig Zürichben, Bernben és Genfben járhattak a nők – köztük közép-európaiak is -- először egyetemre (KSH 2010).

Magyarország 150 év késéssel követte az USA-t és Svájcot: először 1896-ban iratkozhattak be nők a budapesti egyetemre, miután Wlassics Gyula miniszter 1895-ben engedélyezte a nők egyetemi oktatásban való részvételét. Egyenlő esélyekről azonban nem beszélhetünk: a nők előtt csak három fakultás – a bölcsészettudományi, az orvosi és a gyógyszerész – nyílt meg, ráadásul minden nőnek a minisztertől kellett engedélyt kérnie az egyetemre járásra (Hain 2007).

Így első női orvosunk, Hugonnay Vilma nem is Magyarországon, hanem Zürichben szerzett diplomát 1879-ben, de jó ideig itthon nem gyakorolhatta hivatását. Csak 1897-ben avatták Budapesten is orvosdoktorrá. Ekkor az első magyar nő – Chenut Emma – a Sorbonne-on már katedrát is kapott (KSH 2010).

Jellemző a kor szemléletére Kmety Károly függetlenségi párti képviselő, a budapesti egyetem tanára 1907-es parlamenti felszólalása. Kmety vandalizmusnak tartotta azt, hogy a nők egyetemi tanulmányokat folytathatnak, és kíváncsúnak vélte volna, ha vagy megszüntetnék, vagy jelentősen korlátoznák a nők felvételét. Kifejezte aggályát az egyetemeken elszaporodó női hallgatókkal szemben is (a 6-ról 200-ra emelkedett létszámot tartotta túl magasnak). Kifejtette, hogy egy új női típus alakult ki, a „női szörnyeteg” alakja a régi magyar női típussal szemben. (Kéri 1996)

1825-ös megalakulása után a Magyar Tudományos Akadémiának először 1949-ben, azaz több mint 100 év után lett női tagja: Andics Erzsébet történész (Czeglédi 2011).

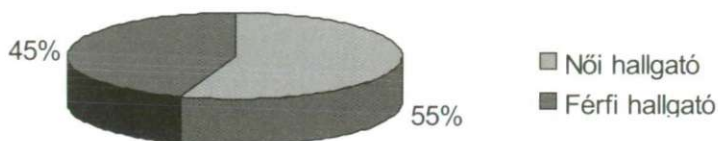
A szocializmus a korábbi korszaknál nagyobb lehetőséget teremtett a nők felsőfokú képzésére. Ettől kezdve a nők és a férfiak aránya elkezdett kiegyenlítődni a felsőoktatásban, és ez a tendencia a rendszerváltozás után is folytatódott. A nemek aránya a felsőoktatásban 1992-ben fordult meg, ekkor már több nő szerzett diplomát, mint férfi (Paksi 2006). 2001 szeptemberében már közel 14 ezerrel több nőt (56 049 főt), mint férfit (41 982 főt) vettek fel a felsőoktatásba (Felvi).

3. Nők és férfiak a felsőfokú képzésben

Napjainkban tehát a női hallgatók száma meghaladja a férfiakét a magyar felsőoktatásban (1. ábra). 2010-ben a magyar felsőoktatási intézményekben 361 347 fő tanult, közülük 199 580 nő (KSH).

1. diagram: Női és férfi hallgatók aránya a magyar felsőoktatásban 2010-ben (%)

1. diagram: Rate of male and female students in Hungarian higher education in 2010 (%)

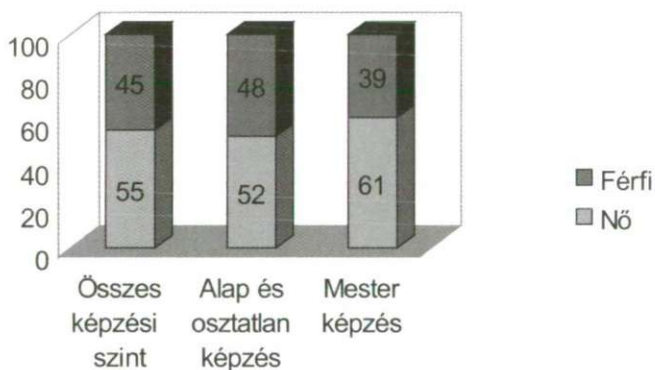

Forrás : KSH alapján saját számítás

Az egyes képzési szinteken jelenleg a nők és férfiak aránya a következőképpen alakul (2. ábra). 2012 szeptemberétől a rendes felvételi eljárás keretében alap- és osztatlan képzésre 22 673 férfi és 24 696 nő, mester képzésre 5 666 férfi és 9 038 nő, az összes képzési szintre összesen 35 795 férfi és 44 066 nő nyert felvételt. Vagyis a felvételt nyert nők alap- és osztatlan képzésben 4%-kal, mester képzésben 22%-kal, az összes képzési szinten 10%-kal haladják meg a férfiakat (Felvi).

2. diagram: 2012-ben felvételt nyert női és férfi hallgatók aránya (%)

2. diagram: Rate of men and women entering higher education in September, 2012 (%)

Forrás: Felvi alapján saját számítás

Mint látható, a nők aránya éppen a magasabb képzési szintet jelentő mesterképzésben haladja meg a leginkább a férfiakét. Az egyes tudományterületek között azonban jelentős különbségek vannak. A nők túlsúlya jellemzi például a pedagógusképzést, a bölcsészettudományi, az orvos és egészségtudományi képzési terü-

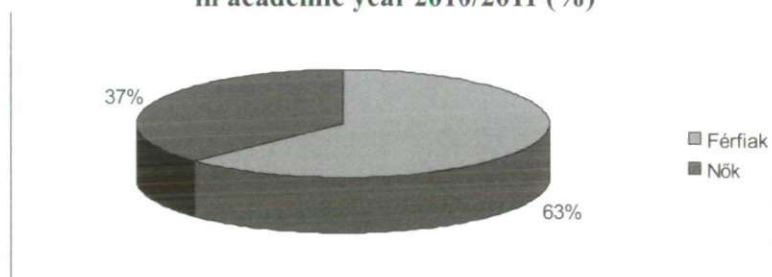
letet. Utóbbin belül az orvosképzés viszonylag kiegyensúlyozottnak tekinthető, míg például ápolónak szinte kizárólag nők jelentkeztek. Ezzel szemben férfiak túlsúlya jellemzi informatikai, műszaki, valamint nemzetvédelmi és katonai képzési területet. Pozitív eredménynek tekinthető, hogy a testnevelési, a művészi és az orvosi képzések kis mértékű ellenirányú változásaitól eltekintve a vizsgált években a kiegyenlítődés irányába történt elmozdulás (Hain 2007).

4. Nők és férfiak a felsőoktatási oktatói pályán

Annak ellenére, hogy a nők nagyobb számban vannak jelen a felsőfokú képzésben, az egyetemi oktatók között jóval kevesebb a nő, mint a férfi (3. ábra). A 2010/2011-es tanévben a magyar felsőoktatásban 21 495 főállású oktató dolgozott, akik közül 8 022 fő nő (Oktatási évkönyv 2010/2011).

3. diagram: Főállású női és férfi oktatók aránya a felsőoktatásban, a 2010/2011-es tanévben (%)

3. diagram: Rate of full time male and female professors in higher education, in academic year 2010/2011 (%)

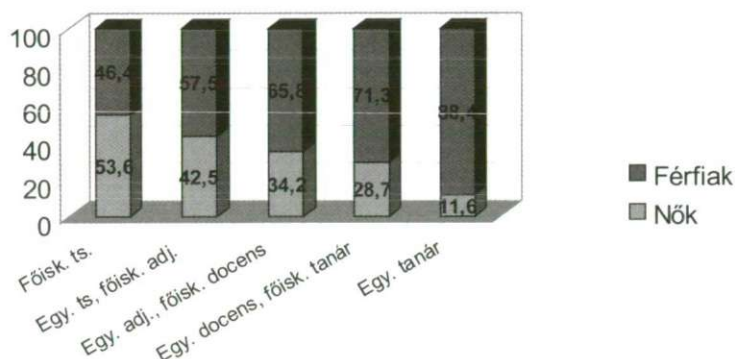
Forrás: Oktatási évkönyv 2010/2011 alapján saját számítás

Mint ismeretes, az alsófokú és a középfokú oktatásban tanítók nagyobb hányada nő -- 87,5% illetve 68,2% 2008-ban (KSH), vagyis a mérleg nyelve a felsőoktatásban billen egyértelműen a férfiak javára. Minél alacsonyabb presztízsű, és minél kisebb jövedelemmel jár tehát egy oktatási feladat, annál nagyobb a nők aránya; a magasabb presztízsű és nagyobb jövedelemmel járó felsőoktatásban azonban már a férfiak foglalják el az álláshelyek nagyobb hányadát. Ezt a jelenséget nevezik üvegplafonnak, másképpen vertikális szegregációnak. Ez azt jelenti, hogy a nők csak egy bizonyos szintig jutnak el valamilyen szakmai vagy szervezeti hierarchiában.

A képet tovább árnyalja – nem a nők javára –, hogy a felsőoktatási oktatói pályán történő előmenetelben is egyértelműen megfigyelhető az üvegplafon: a nők „megrekednek” az alsóbb oktatói beosztásokban (4. ábra).

4. diagram: Nők aránya az egyes oktatói beosztásokban 2009-ben (%)

4. diagram: Rate of women in different professorial ranks in 2009 (%)

Forrás: NEFMI 2009 alapján saját számítás

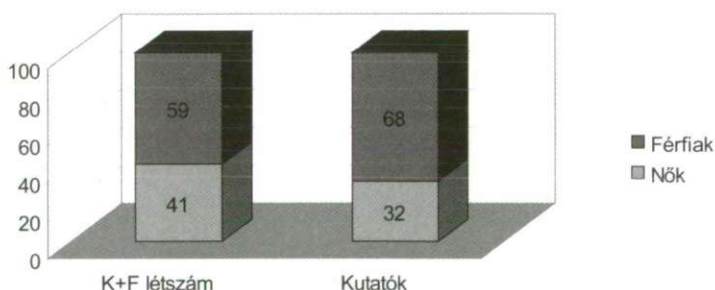
Mint látható, a legalsó beosztási szinten (főiskolai tanársegéd) több nő található, mint férfi, azonban a következő szinten (egyetemi tanársegéd, illetve főiskolai adjunktus) már több férfit találunk, mint nőt. A harmadik szintet (egyetemi docens illetve főiskolai tanár) már közel kétszer annyi férfi éri el, mint nő, a legfelső, egyetemi tanári szinten pedig már csak alig több, mint 10% a nő.

5. Nők és férfiak a kutatói pályán

A kutatók között hasonlóan alacsony a nők aránya (5. ábra). 2010-ben a teljes K+F létszám 53 991 fő volt, melyből 22 104 nő. A kutatók száma 35 700 fő volt, közülük 11 418 nő (KSH).

5. diagram: Nők és férfiak aránya a K+F létszámban és a kutatók körében 2010-ben (%)

5. diagram: Rate of men and women in R&D personnel and among researchers in 2010 (%)

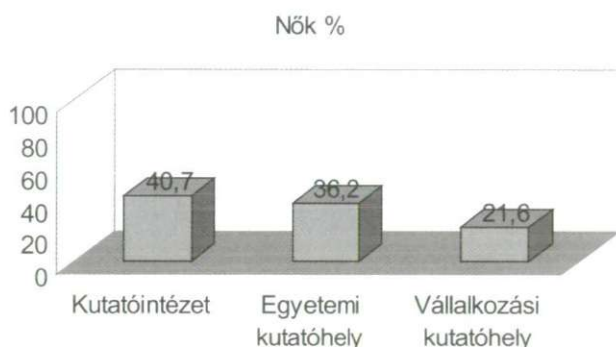
Forrás: KSH alapján saját számítás

Mint látható, a teljes K+F létszámban a nők aránya megközelíti a férfiakét, a kutatók között azonban már kétszer annyi a férfi, mint a nő. Vagyis a nők a kutatóhelyeken inkább egyéb, kiegészítő munkakörökben, semmint kutatóként dolgoznak többen.

Ha megvizsgáljuk a nemek megoszlását az egyes kutatóhely típusokban (kutatóintézet, egyetemi kutatóhely, vállalkezási kutatóhely), láthatjuk, hogy a nők aránya a kutatóintézetekben a legmagasabb és a vállalkozások által fenntartott kutatóhelyeken a legalacsonyabb – utóbbin a nők aránya feleannyi, mint a kutatóintézetekben. Látható, hogy a vállalkozások által fenntartott kutatóhelyeken a kutatók mindössze egyötöde nő (KSH).

6. diagram: Nők aránya az egyes kutatóhely típusokban 2010-ben (%)

6. diagram: Rate of women in the different types of research institutuins in 2010 (%)

Forrás: KSH alapján saját számítás

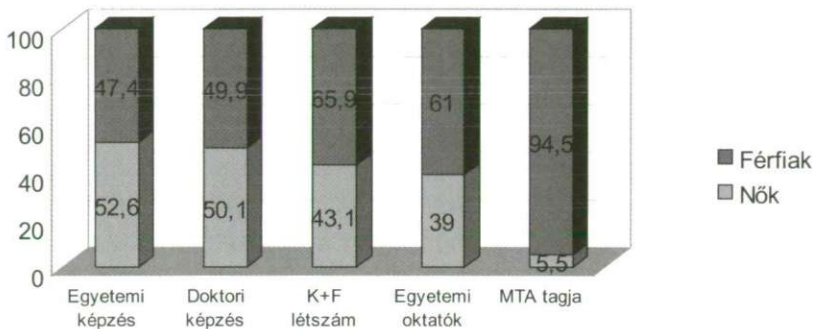
Ez az adatsor különösen annak ismeretében figyelemre méltó, hogy a tudományos fokozat megszerzésében a nők nem maradnak el a férfiaktól. A 2010/2011-es tanévben a doktori képzésben részt vevők közel fele (48,6%) nő volt (KSH). Ugyanakkor az üvegplafon jelenség a tudományos fokozatszerzésben is érvényesül: az MTA doktora fokozattal rendelkezőknek mindössze a 14%-a nő (Riba 2011). A tudományos karrier csúcsát jelentő akadémiai tagságon belül pedig már csak 5,5% a nők aránya 2009-ben (KSH).

6. Összegzés

Bár a felsőoktatásban több női, mint férfi hallgató tanul, a nők aránya az oktatói és kutatói hierarchia felsőbb szintjein folyamatosan csökken, a nemek közötti olló felfelé haladva erőteljesen szétnyílik (7/a és 7/b ábra).

7/a. diagram: Nők és férfiak aránya a felsőfokú képzésben, az oktatói és a tudományos pályán 2009-ben (%)

7/a. diagram: Rate of men and women among students, in professorial and researcher carriers in 2009 (%)

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

7/b diagram: Nemek aránya a felsőoktatásban, az egyes oktatói beosztásokban és az akadémikusok között 2011-ben (%)

7/b diagram: Rate of men and women among students, in professorial ranks and among the members of the Hungarian Academy of Sciences in 2011 (%)

Forrás: Riba 2011

Mint látható, az ország sok fiatal női tehetséget kiképez, azonban a felsőbb szinteken a nők fokozatosan „elfogynak” a pályáról. Azonban mivel a humán erőforrás ezen részének a képzésébe befektetett pénz és energia nem hasznosul megfelelőképpen, ez nagy veszteséget jelent az ágazatra és a gazdaság egészére nézve, valamint a társadalom számára is (Papp & Groó 2005, idézve: Tornyi 2009), hiszen nem pusztán a társadalmi együttélésünk elvei és a nők lehetőségei sérülnek, hanem az egész társadalmat veszteség érheti (Hain 2007, idézve: Tornyi 2009).

A fent bemutatott adatokkal kapcsolatban a Papp-Groó szerzőpáros karakteres véleményt fogalmaz meg: „A tudományos hierarchia magasabb szintjein jellemző alacsony női jelenlét azt mutatja, hogy a kutatási intézmények nem képesek követni a társadalmi-gazdasági változásokat, például a nők számának növekedését a felsőoktatásban -- ez annak a jele, hogy a tudományos kiválóság értékelési rendszere nem működik megfelelően.” Arra is felhívják a figyelmet, hogy fennáll annak a lehetősége, hogy ha az állam prioritásai között jobban előtérbe kerülne a K+F, emelkedne a finanszírozása, a kutatói pálya ismét népszerűbbé válna, presztízse visszatérne, akkor felerősödne a nők kiszorítására irányuló társadalmi hatások” (Papp-Groó 2005). Hasonló véleményen van Riba is: Ha a bérezés megváltozik, akkor valószínűleg az arányok is eltolódnak a férfiak javára. Ez történt például az egy időben roppant elnőiesedett bírói pályával, hiszen amióta rendezték a bírók fizetését, jelentősen nőtt a férfiak aránya közöttük (Riba 2011).

Az esélyek egyenlőtlenségét elismerte az MTA elnöke is. Pálincás József a Nők a magyar tudományban című könyv bemutatóján úgy nyilatkozott, hogy a nők számára ma még sokszor nehezebb az előrejutás a tudományos pályán, ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy néhány évtized múlva eljön az az idő, amikor a jelenleginél kiegyensúlyozottabb lesz a nemek aránya a tudóstársadalomban (Múlt-kor 2010).

A nők oktatásban és tudományban betöltött speciális helyzetének felülvizsgálata a Magyar Tudományos Akadémia felvállalt feladatának sorába is bekerült. Őt lépést fogalmaztak meg a nők kutatói pályájával kapcsolatban: családbarát munkahelyek teremtése az MTA intézetekben; a nők számára speciális ösztöndíjak és díjak kialakítása; a családalapítási korban lévő nők juttatásaiban a speciális személyi tényezők figyelembe vétele; a nőkkel szembeni előmeneteli diszkrimináció csökkentése, valamint a sikeres női pályák kommunikációja (Pléh & Fábri & Radácsi 2006, idézve: Tornyi 2009 1. old.). A kezdeményezés eredményességének vizsgálata újabb kutatás feladata lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Czeglédi Csilla (2011): A nők helyzete a tudományos életben. In: Juhász Krisztina, Balázs József (szerk.): Határok nélküli Tudomány: Kihívások és lehetőségek a tudományterületek határain: Innováció és Turizmus -- Ízelítő a Harsányi János Főiskolán folyó kutatói munkákból. OTKA, MTA VKI, Budapest. 33-36 old.
- Felvi: www.felvi.hu
- Hain Ferenc (2007): Üvegfalak és üvegplafonok – nőként diplomásnak lenni. http://www.felvi.hu/felsooktatasihely/kutatasok/frissdiplomasok/uevgfalak_es_uevgplafonok_nokent_diplomasnak_lenni. Letöltve: 2012. augusztus 1.
- Kéri Katalin: Kmety képviselő úr és a „női szörnyetegek”. In: Iskolakultúra, 1996/3. 101-103. old.
- Kissné Novák Éva (2002): Nők a magyar tudományban. In: Magyar Tudomány, 2002. március. 340-348 old.
- Kissné Novák Éva (2005): Nők felsőfokon. In: Palasik Mária_Sipos Balázs (szerk.): Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? Napvilág Kiadó, Budapest.
- KSH: www.ksh.hu
- KSH (2010): Statisztikai Tükör IV. évf. 18. szám.
- Múlt-kor (2010): http://www.mult-kor.hu/20100504_nok_a_magyar_tudomanyban
- NEFMI (2009): Felsőoktatási statisztikai adatok 2009. www.nefmi.gov.hu
- Oktatási évkönyv (2010/2011). Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest.
- Paksi Veronika (2006): Család és/vagy hivatás. http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/merlegen_felsooktatasi/070827Termtud_kutatonok_vegleges.pdf. Letöltve: 2012. augusztus 3.
- Papp Eszter-Groó Dóra (2005): A jövő tudós női. In: Magyar Tudomány 2005/11, 1450. old.
- Pléh Csaba-Fábri György-Radácsi László (2006): Az átalakuló Akadémia: hátterek és távlatok az MTA reformfolyamatában. In: Magyar Tudomány, 2006. december. 1510-1535 old.
- Riba István (2011): Keresd a nőt! In: HVG 2011/34.
- Tornyai Zsuzsa (2009): Fiatal nők a tudományos pálya közepén. http://cherd.unideb.hu/dok/TZsZs_9.pdf. Letöltve: 2012. augusztus 2.